

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/95045>

Please be advised that this information was generated on 2018-07-22 and may be subject to change.

**WAT HEEFT DE KERK MET ONZE LIEFDE TE MAKEN?:
EEN LOYALITEITSCONFLICT?**

Inleiding op de ontmoetingsdag van de KTHA van 26 mei 1986
door prof. dr. A.J.M. van den Hoogen, hoogleraar dogmatiek
HTP

Dames en heren,

Als u de folder voor deze dag aandachtig hebt bekeken, ziet u dat de voorkant zeer illustratief is voor het onderwerp dat ons vandaag bezig houdt, en ik vraag u met mij even dat cartoon aandachtig te analyseren. Wat u namelijk ziet is een bed. Dat bed wordt, althans door de tekst die er omheen staat en niet door het cartoon zelf, een huwelijksbed, waarop een man en een vrouw liggen (je zou je ook nog andere cartoons kunnen voorstellen waarop twee vrouwen liggen of twee mannen), en onder de deken gluurt een notariusfiguur. Dat ziet u aan zijn zwarte jas en aan de voor de notariusfiguur herkenbare vorm van de slip. En die notariusfiguur heeft een bijbel op zak.

Ik denk dat dat cartoon een heel treffende illustratie is voor het probleem dat ook in de titelomschrijving van de studiedag aangegeven is: "Wat heeft de kerk met onze liefde te maken?" Het is interessant dat de cartoonist, misschien niet met het oog op deze titel maar nu, hier, staan ze zo bij elkaar, niet iemand getekend heeft die gluurt en uitgedost is als voorganger in de liturgie (dat had ook gekund als je naar de kerk verwijst) maar een notariusfiguur. Het ligt ook in de lijn van de geschiedenis waar u zojuist enkele aspecten van gehoord heeft. Waar de notariusfiguur naar kijkt is overigens niet zo duidelijk want aan de ligging van de figuren te zien, en dat kan ieder weten of hij/zij getrouwd of niet getrouwd is, kan hier in ieder geval nog geen of niet meer sprake zijn van een copulatio. Maar hij verbindt dat wel. Hij is degene die de conjunctio of copulatio

voltrekt. Zo werd zo straks gevraagd, en daarmee kom ik meteen bij het kernpunt van mijn voordracht van vanochtend, wat het dubbelzinnige is in dat cartoon, afgezien van het gluren ervan (er zijn meer instanties in onze samenleving, ook publieke, die naar de relaties tussen mensen plegen te gluren dan alleen de kerk). Het karakteristieke van dit cartoon is die onmerkbare, op symbolisch niveau zeer beslissende verschuiving van de rechtskundige betekenis van het woord copulatio naar de sexuele betekenis ervan, en omgekeerd. Kennelijk wordt door de cartoonist de kerk nog voorgesteld als een instantie die in de persoon van de notariusfiguur de copulatio tussen twee mensen voltrekt. Daarmee kom je ten diepste ook meteen uit bij het loyaliteitsconflict en wat dat oproept. Want in zijn sexuele, of, als u wilt, antropologische betekenis, achten wij een dergelijke eenheid tussen twee mensen iets wat tot hun eigen sfeer van zelfbeschikking, autonomie en vrijheid behoort en wat niet dient te worden blootgesteld - en ik gebruik dit woord hier bewust omdat de houding van de notariusfiguur ook een glurende houding is - die niet dient te worden blootgesteld aan een controle van buitenaf.

Ik denk dat één van de kernproblemen die wij op dit moment hebben rondom de vraag "Wat heeft de kerk met de onze liefde te maken?" juist dat loyaliteitsconflict is. De kerk bemoeit zich, naar velen ervaren, met de liefde, en dat is in strijd met de ervaringen van volwassenheid, van mondigheid, van vrijheid, die wij als kernpunten van ons persoon zijn beschouwen. Ruud Huysmans verwees naar de pastor die in 1086 Thérèse en Pierre getrouwd heeft, en als u het boek van Le Roy Ladurie gelezen heeft dan zult u ook zoals ik, misschien soms zelfs met rode oortjes, want gluren is niemand van ons helemaal vreemd, gelezen hebben dat de pastoor van dat zuidfranse dorpje in menig opzicht meer in die concrete en ook trouw-relaties placht te gluren dan menig goed werkend pastor vandaag de dag nog als fatsoenlijk en pastoraal acht. Dus op welke periode in de geschiedenis dat cartoon het meeste betrekking heeft zou je je op dat punt nog kunnen afvragen. Maar hoe dan ook, die

vraag "Wat heeft de kerk met onze liefde te maken?" suggereert dat loyaliteitsconflict.

En daar komt nog een ander aspect bij. Die notariusfiguur heeft een bijbel op zak. Hij heeft dé bijbel op zak, zou je kunnen zeggen. Kennelijk bezit hij hét inzicht, dé waarheid, in wat het christendom is, in wat de evangelische boodschap is, en hoeft hij die bijbel niet open te slaan om zijn oordeel te kunnen vellen over de werkelijkheid waar hij naar kijkt, laat staan dat hij vanuit de werkelijkheid waar hij naar kijkt opnieuw zou kunnen begrijpen wat er in die bijbel van hem, die dicht blijkt en op zak is, te vinden zou zijn.

De kern van mijn verhaal is dat we maar op één manier dat loyaliteitsconflict zouden kunnen overwinnen, en wel door die verhouding pastoraal en theologisch proberen om te draaien. Dat de vraag "Wat heeft de kerk met onze liefde te maken?" niet langer zou moeten worden opgevat als de vraag "Waar bemoeit die kerk zich nog mee, als het over onze liefde gaat?", maar omgekeerd gelezen kan worden: "Wat zou de kerk in haar kern als geloofsgemeenschap en juist ten aanzien van de bijbel kunnen leren over datgene wat mensen in hun relaties met elkaar meemaken?" Ik wil jullie dus een pleidooi voorhouden voor de omkering van de vraag, omdat dat niet alleen een legitieme (dat zal ik straks nog proberen te illustreren), maar ook een zeer wenselijke vorm is om het aanhoudende loyaliteitsconflict te kunnen overwinnen. Ik wil u eerst echter een paar achtergronden geven want dat loyaliteitsconflict is niet zomaar uit de lucht komen vallen.

Het loyaliteitsconflict is in zijn huidige vorm vooral het resultaat van een ontwikkeling in de moderne geschiedenis en de reactie van de kerk daarop. Onder de moderne geschiedenis versta ik dan de geschiedenis zoals die in de geschiedenisboeken is aangegeven vanaf de 16e en 17e eeuw. Een voorbeeld van dat loyaliteitsconflict vind je wanneer je leest dat de paus in zijn apostolische aansporing 'Familiaris Consortio' uit 1981 nog eens benadrukt dat het sacramenteel geldig gesloten huwelijk onontbindbaar is. Hij schrijft in die aansporing: "Zij die na scheiding opnieuw trouwen, mogen dit huwelijk niet als

een geldig kerkelijk huwelijk beschouwen of laten inzegenen; ze worden niet toegelaten tot de volle eucharistische gemeenschap; men leeft in een voortdurende situatie van zonde, die alleen verzoent kan worden indien men bereid is 'als broeder en zuster' in de tweede relatie te leven; dus: in sexuele onthouding. En waarom is dit alles?" Hij motiveert het: "Omdat scheiding en tweede huwelijk objectief in tegenspraak zijn met de trouw tussen Christus en de kerk. En die trouw geldt als maatstaf voor het huwelijk. Trouwens: het gebod van de Heer is duidelijk: 'wat God verbonden heeft mag de mens niet scheiden' (Mt.18,6)". Ik beschouw dergelijke teksten van de paus - die overigens niet inweersproken zijn gebleven en ook door een Oostenrijkse theoloog als P. Zulehner bekritiseerd zijn, omdat hij daarmee vele collega-bisschoppen en collega-pastores voor het hoofd stoot die zoeken naar een meer menselijke pastorale praxis - dergelijke uitspraken van de paus beschouw ik niet-temin als van groter belang dan zomaar een of andere persoonlijke mening. Het moge zo zijn dat het theologisch statuut van zo'n *adhortatio* lang niet gelijk staat aan een encycliek, laat staan aan een concilietekst, maar toch, ze maken deel uit van een bepaalde pastorale strategie, die nog steeds in de rooms katholieke kerk te bespeuren valt. Ik zou die strategie willen omschrijven als een pastorale strategie die gericht is op de bekering of evangelisering van de burgerlijke relatie.

Laat ik eerst proberen uit te leggen wat ik met het woord relatie bedoel. Zo'n 20 tot 30 jaren geleden was het franse woord *liaison*, als dat zonder verdere aanduiding werd gebruikt, hét woord dat men gebruikte voor het aanduiden van een ongeoorloofde en wat geheimzinnige relatie die je naast je wettige huwelijk had. Dat woord *liaison* werd dan zonder verdere toevoeging gebruikt en iedereen wist waarover het ging. Zo gebruiken wij tegenwoordig het woord relatie. Als iemand het over zijn/haar relatie heeft dan vraagt niemand zich verder af of hij/zij daarmee zijn/haar relatie tot de bank bedoelt, dat zou namelijk toch ook kunnen. (De banken hopen zelfs dat je over een bankrelatie spreekt). Niemand vraagt zich verder af of hij/zij het heeft over zijn/haar relatie tot bijvoorbeeld de provinciale overheid, zelfs niet eens of hij/zij het heeft over

zijn/haar relatie tot eventuele kinderen, of tot zijn/haar ouders. Als iemand het zonder verdere toevoeging over zijn/haar relatie heeft, dan bedoelt, duidelijk voor iedere toehoorder, hij/zij daarmee aan te geven de min of meer duurzame emotionele band die je met meestal één en soms enkele mensen hebt. Daarom gebruiken wij het woord relatie taalkundig gesproken in absolute zin. Iedereen weet meteen waar je het over hebt. Dat is een merkwaardig taalgebruik dat helemaal nog niet zo oud is. Ik denk dat de ouderen onder u het zich zo niet kunnen herinneren uit de tijd dat ze jong waren. Het woord relatie heeft daardoor een symbolische lading gekregen. Het is niet zomaar een woord. Het is de moeite waard daar wat verder bij stil te staan. Ik geef u wat betekenissen die daarmee samenhangen en die je telkens wanneer je dat woord in een of andere tekst, in een krantartikel, in een boek of in gesprekken tussen mensen tegen komt, zelf ook weer kunt toetsen.

Een relatie is iets wat ons moderne mensen ontzettend dierbaar is. Je investeert er zeer veel vermogens in. Je hele behoefte aan genegenheid en menselijk warmte verwacht je van je relatie. Je kiest ook zelf een relatie. Vandaar dat het voor ons bijna als een tang op een varken slaat wanneer er gezegd zou worden dat er een notariusfiguur aan te pas moet komen om die relatie tot een echte relatie te maken. Je kiest zélf je relatie. En je duldt bij het aangaan van die relatie van niemand tegenspraak. Een relatie is ook iets moeilijks in de beleving van veel mensen. Hoewel ze gezocht wordt om haar duurzaamheid, om haar emotionaliteit en om haar warmte, is ze in feite vaak iets wisselvalligs. En ze vraagt een persoonlijke inzet die voor veel mensen erg moeilijk is om op te brengen. Ik bedoel dat niet als een morele disqualificatie maar als een waarneming van onze werkelijkheid. Je relatie heeft te maken met je persoonlijke kern. In je relatie hoop je en verwacht je jezelf te kunnen zijn, en niet een of andere rol te hoeven spelen die je daarbuiten in het maatschappelijke leven maar al te vaak opgedrongen krijgt. Zonder een relatie ben je ook bijna niemand. Ten einde raad richt je je dan vaak tot een hulpinstantie, een bemiddelingsbureau of tot een contactadvertentie. De relatie is een symbo-

lich kernbegrip van onze huidige manier om over duurzame, emotionele banden te praten en te denken met elkaar.

Het is ook een woord dat nog een aantal andere kenmerken heeft. Je zou kunnen zeggen met de Duitse theoloog J.B. Metz dat de relatie ook iets kenmerkends is voor de burgerlijke manier om over die emotionele stabiliteit, duurzaamheid te praten en te denken. Kenmerkend, zegt Metz, voor een burgerlijke wijze van leven is dat je de relatie beschouwt als één van de dingen die je kunt krijgen, die je kunt verwerven, door namelijk een bepaalde tegenprestatie te leveren. Een relatie valt je niet toe en beschouw je niet als een genade van elders. Iedereen heeft eigenlijk recht op een relatie. En zoals bij vele andere facetten, zegt Metz, van het burgerlijke leven, staat in die ruilverhouding, waar de relatie deel van uit maakt, je eigen zelf centraal. Zelf iemand zijn, autonomie hebben, betekent in onze beleving vaak recht hebben op de mogelijkheden die de samenleving biedt. In de relatie wint de burgerlijke mens in ons niet zichzelf door zichzelf te verliezen. In een relatie is hij/zij er niet voor de ander. Eerder word je in een relatie zelf aangevuld. In ons woord relatie zit dus, ik zal niet zeggen dat het gedefinieerd wordt door, maar zit een element van dat ruilbegrip dat karakteristiek is voor vele terreinen in onze samenleving. En daar wordt denk ik het punt zichtbaar, waar die pastorale strategie tegen de burgerlijke relatie op gericht is. De burgerlijke relatie is voor zover ze door dat ruilbeginsel beheerst wordt arm aan religieuze symboliek. Het is heel moeilijk bijvoorbeeld, wanneer anderen - op school, onder je eigen vrienden en familieleden, onder je goede bekenden, en zeker anderen in de zin van pastores, van een parochie bij wie je hoort - van ouders zouden vragen dat ze zich voor hun kinderen opofferen. Of wie durft nog van zijn eigen partner of van zichzelf te vragen dat hij/zij dienstbaar is aan de ander. Woorden als 'jezelf opofferen', 'dienstbaar zijn voor de ander', zijn vaak uit het vocabulaire dat rondom het woord relatie bestaat verdwenen. En voor het feit dat ze verdwenen zijn bestaat een hele goede reden. Want maar al te vaak zijn woorden als opoffering en dienstbaarheid gebruikt om de met relatie te manipuleren, om er afhankelijkheid in plaats van zelf-

standigheid, onmondigheid in plaats van mondigheid mee te bevorderen. Daarom hebben velen zich vaak terecht verzet tegen de manipulatie van die relatie met behulp van dat soort religieuze woorden. We kunnen er niet goed meer tegen wanneer we zouden horen dat de mens zich in zijn relatie moet opofferen zoals en omdat Christus zich heeft opgeofferd voor anderen. Wie immers beheert dan die symbolische woorden anders dan de kerk?

Maar met ons verzet tegen de manipulatie van de relatie is ook vaak een perspectief op een machtsvrije religieuze zingeving aan die relatie vooralsnog verdwenen. En omdat de religieuze symboliek als zodanig voor een groot gedeelte verdween, kon autonomie die enge betekenis krijgen. Ik heb vaak nagedacht over het feit dat boven het bed van mijn ouders, en misschien was dat bij u thuis ook nog het geval, een kruisbeeld hing, met jaarlijks een nieuw aangebracht palmtakje. Ik geloof zelfs dat in de slaapkamer van mijn ouders een wijwaterbakje hing, en er hingen vaak - bij ons thuis was dat niet meer het geval maar ik heb het bij vele vrienden en vriendinnen wel nog gezien - ook afbeeldingen van Jezus, Maria of van de heilige familie. Dat betekende, behalve misschien allerlei vormen van devotie, dat die concrete, ook sexuele relatie tussen die mensen opgenomen was in een religieus universum. Ik denk dat die relaties daartussen niet zo vaak zijn geëxpliciteerd, misschien niet eens zo welbewust leefden, maar het had met elkaar te maken. Hun meest intieme en emotionele banden met elkaar, ook zoals die in hun sexualiteit, in hun verantwoordelijkheid voor kinderen en alle zorgen die daarmee samenhangen naar voren kwamen, waren opgenomen in een religieus beeldenspel.

Tegenwoordig, in de generaties van hun kinderen, is daar een grote scheiding tussen gekomen. Wij weten, ik wil dit slechts aangeven als een voorbeeld, voor onze relaties vaak niet meer goed hoe we ze op kunnen nemen - en of we ze überhaupt nog op willen nemen - in een religieus beeldenspel en een religieus taalgebruik. De strategie die zich richt tegen de burgerlijke relatie - dit is een stelling die ik u wil voorleggen - de strategie van de paus om het maar met man en paard te noemen, krijgt ruimte omdat de burger in ons voor zijn relaties nog geen

nieuwe symboliek heeft ontwikkeld die een groot publiek draagvlak kent. De paus bestrijdt de burgerlijke opvatting, en ik denk dat hij daar gedeeltelijk gelijk in heeft, daarover zo dadelijk nog even. Hij schept, en daar zou ik hem op willen bestrijden, met rigoreuze maatregelen ruimte voor een nieuwe identiteitsbeleving. En dat brengt mij bij het tweede aspect van de achtergrond van het loyaliteitsconflict.

J.B. Metz onderscheidt twee manieren waarop de kerk met de huidige werkelijkheid en dus ook met bijvoorbeeld het huwelijk of de relaties daarbinnen, kan omgaan. Hij onderscheidt tussen radicale en rigoreuze wijzen van handelen. Een rigoreuze wijze van handelen, zegt hij, gaat uit van het volgende: onze christelijke identiteit krijgen we terug door ons te isoleren van de werkelijkheid waarin we leven. Als je dat niet doet pas je je probleemloos aan die werkelijkheid aan, verlies je je eigen identiteit, en kun je niet meer zeggen wat het proprium is, met een heel oud woord, dat betekent wat het typisch eigene is van je christelijke beleving van, kijk op en omgaan met bijvoorbeeld het huwelijk. Dat is een rigoreuze pastorale strategie, en niet alleen de paus staat die voor. Daartegenover, zegt Metz, is er een radicale pastorale strategie denkbaar. En gelukkig, moet ik zeggen, kun je daar ook meerdere voorbeelden van vinden in ons land. Een radicale pastorale strategie bestaat hierin dat je probeert om de ontwikkelingen die je aantreft telkens opnieuw te toetsen aan de wortels van het evangelie, op zo'n manier dat je uit die ontwikkelingen opnieuw leert waarin het evangelie bestaat. Dat is een groot verschil met die eerste, de rigoreuze benadering. Want in de rigoreuze benadering heb je, om maar weer terug te keren tot het cartoon, de bijbel reeds op zak. Je weet alles al omtrent dat christendom en omtrent dat evangelie. Je hoeft niets meer over dat evangelie te leren wanneer je bijvoorbeeld naar het huwelijk kijkt. In de tweede benadering leer je ook nog omtrent het evangelie wanneer je nadenkt over de vraag "Wat heeft de kerk met onze liefde te maken?" De rigoreuze strategie die de paus volgt in zijn opvatting die onder meer neergelegd is in de apostolische *adhortatio* waar ik in het begin een citaat uit gaf, die rigoreuze strategie is erop gericht dat gat in de markt,

de religieus onbezette plaats van onze relatie, te vullen. Om daar een geheel van beelden en een symboliek voor te verschaffen zodat er weer identiteit komt. En je zou, maar dat zal ik verder hier onbesproken laten, daar verder over na kunnen denken en constateren dat de rigoreuze strategie ook te maken heeft met een anti-modernistische ecclesiologie. Daar is mee bedoeld een ecclesiologie die de kerk als het ware vooraf beschouwt, als buiten de samenleving en als uitgangspunt van waaruit je over de ontwikkelingen in de cultuur kunt oordelen. Ik denk dat dit twee belangrijke achtergronden zijn die het mogelijk maken om te begrijpen waarom er sprake is van een loyaliteitsconflict als wij het hebben over kerk en liefde in één en dezelfde zin.

Ik zou u ten slotte een aantal lijnen willen aanbieden om te proberen dat perspectief om te keren. Laat ik beginnen bij een punt dat ook in het verhaal van Ruud Huysmans erg belangrijk is geweest, namelijk dat ja-woord, de consensus. Nagenoeg in de hele traditie van de christelijke huwelijksopvatting is het ja-woord een zeer belangrijk punt geweest. En als ik Ruud Huysmans ook in andere artikelen goed begrepen heb ligt daar een spanning in. het ja-woord is gericht op een duurzame relatie. Nu kun je of het moment waarop je je ja-woord uitspreekt meer benadrukken, of de duurzaamheid. Ik ben ervoor om dat tweede te doen. mensen kunnen in feite pas in de loop van de jaren hun ja-woord geven. Het is zinvol dat ze het op enig moment van hun leven ook voorafgaand aan de geschiedenis die ze met elkaar willen aangaan uitspreken, maar het duurzaamheidsaspect ervan groeit in de loop van de jaren. Dat is niet op een bepaald en een door een notaris te verifiëren moment vast te leggen. Ik wil proberen u wat antropologische noties te geven over het begrip duurzaamheid. Waar slaat dat op, als je van een relatie zegt dat ze een duurzame emotionele band beoogt?

Ik onderscheid dan twee dingen. Op de eerste plaats heeft de duurzaamheid te maken met je verlangen om je eigen geschiedenis te verbinden met de geschiedenis van een ander. Een verbinding tussen twee geschiedenissen van mensen is een, antropologisch gesproken, zeer complex gebeuren. Je verlangt

naar een verbinding tussen twee geschiedenissen omdat je hoopt vrijer te worden. Vrijer te worden dan je was. Dat betekent dat je de instemming met de geschiedenis van een ander niet alleen geeft terugkijkend naar het verleden maar ook kijkend naar de toekomst. Nu is de geschiedenis tussen twee mensen juist op grond van die vrijheid ook een onomkeerbare geschiedenis. Dat is niet hetzelfde als een onveranderlijke geschiedenis, maar je kunt het verleden niet uitwissen. Je kunt niet doen alsof er niets geweest is, want dat zou juist een miskennis zijn van de vrijheid van de mens en zijn persoon. Toch ontwikkelt die geschiedenis tussen twee mensen zich niet vanzelf, laat staan noodzakelijkerwijs tot een nieuwe toekomstige vrijheid. Vele geschiedenissen van relaties tussen mensen laten zien dat er mislukkingen mogelijk zijn. En ook in geschiedenissen van mensen die je min of meer als geslaagd zou kunnen beschouwen zijn ervaringen van onvrijheid, van ontrouw, en van allerlei andere aspecten van wisselvalligheid en ambiguïteit. Daarom is een werkelijk nieuwe toekomstige vrijheid, waarop ik hoop op het moment dat ik instem met de geschiedenis van de ander, een vrijheid die verzoenend zal zijn, een vrijheid die ons verzoent met de onvermijdelijkheden en de gemiste kansen, met de uiteenlopende verwachtingen, met het lijden van de ander en van jezelf. En meteen wil ik eraan toevoegen dat een werkelijk nieuwe toekomstige vrijheid ook een vrijheid is die voortdurend bestrijdt wat er in heden en verleden aan structuren is geweest, in en buiten dat huwelijk, die de toekomst verhinderen, en die het onmogelijk maken om echt vrij te worden. Duurzaam naar een emotionele stabiele relatie streven is een verwachting hebben en een hoop hebben ten aanzien van de mogelijkheden van jouw vrijheid in de toekomst en ten aanzien van de gezamenlijke mogelijkheden van vrijheid in de toekomst. Dat is één aspect dat ik bij dat ja-woord naar voren wil brengen.

Er is nog een tweede aspect. Want die geschiedenissen tussen twee mensen die voltrekken zich niet in het luchtledige. Ook op dat punt is het cartoon zeer illustratief. Precies in een relatie zoals wij die tegenwoordig opvatten, ook in een huwelijk, is de sexualiteit en de erotiek de plaats waar blijkt dat de mens niet

alleen vrij kan worden, maar ook een lijf heeft. Beter gezegd, dat hij/zij een lijf is. In de wereld zijn betekent ook een lijf zijn, tastbaar zijn, hoorbaar, ruikbaar, zichtbaar, proefbaar zijn. En een ander ontmoeten betekent allereerst een ander voelen, horen en zien. Het lijf is de eerste betekenisvolle plaats waar de eenheid tussen twee mensen wordt ervaren. En die eenheid is in momenten van verrukking als het ware absoluut. Op zo'n moment is geen vroeger of later, geen herinnering of verwachting. Maar het lijf is ook de eerste plaats waar mensen aan elkaar sporen van ouderdom kunnen bespeuren, van onaantrekkelijkheid, van ziekte of verval, van langdurige afwezigheid, en tenslotte, de dood. Zelfs in minder ernstige situaties is het lijf de plaats waar de verandering van de geschiedenis het eerste zichtbaar wordt. Je groeit niet alleen maar je verslijt ook aan het werken aan een nieuwe toekomst, aan je relatie, aan je werk, aan je kinderen enzovoort. Duurzaamheid heeft zo twee antropologisch belangrijke connotaties, het betekent namelijk dat je hoopt en verwacht vrij te kunnen worden (niet vrij te kunnen zijn maar vrij te kunnen worden) en je hoopt of verwacht je lijf te kunnen behouden. Vanuit dat inzicht is al kritiek mogelijk op de burgerlijke opvatting van relatie. Is die namelijk niet vaak erg ahistorisch? Kent die burgerlijke opvatting van relatie wel een werkelijk nieuwe toekomst die verzoent en doet strijden? Verwachten wij van die relatie vaak niet eerder rust en stilte, een soort totaliteitservaring, die de werkelijkheid probleemloos maakt? En is het lijf vaak niet koopwaar en ruilwaar geworden? Je hoeft geen moralist te zijn om op dat punt feministes en feministen groot gelijk te geven. In een werkelijk menselijke situatie gaat het niet om vrij zijn en een lichaam hebben, maar om vrij worden en je lijf behouden. Die menselijke werkelijkheid, die invulling van die duurzame relatie, zou aanknopingspunt kunnen worden voor een nieuwe bezinning op het begrip sacramentaliteit van het huwelijk. Die sacramentaliteit wordt nog vaak, zoals in de tekst van de paus die ik u straks voorlas, gehanteerd als een argument om de onontbindbaarheid van het huwelijk te funderen. Over die onontbindbaarheid zal ik dadelijk nog iets zeggen. Ik wil eerst het punt van de sacramentaliteit wat verder uitwerken.

In die beroemde tekst van Efeze waar de paus in zijn tekst ook naar verwijst, wordt gezegd door Paulus (het gaat over het menselijke huwelijk) "Dit is een diep mysterie" (hij gebruikt het woord 'mysterion'), "Ik voor mij betrek het op Christus en de kerk" (Ef.5,32). In de lange loop van de christelijke en zeker de katholieke theologie van de sacramentaliteit van het huwelijk is die tekst altijd op een bepaalde manier verstaan. Er is onder verstaan dat Paulus daar zegt: het menselijke huwelijk dient een verafschaduwing te zijn, een weerspiegeling, van de relatie tussen Christus en de kerk. Zoals de relatie tussen Christus en de kerk onveranderlijk is, en niet meer ontbonden kan worden, zo kan ook de menselijke relatie in een huwelijk niet meer ontbonden worden en dient ze onveranderlijk te zijn. Maar je kunt, met evenveel recht, die tekst ook precies omgekeerd lezen. Je kunt er ook uit lezen dat Paulus daar zegt dat hij meer begrijpt over de relatie tussen Christus en de kerk wanneer hij kijkt naar de relatie tussen mensen zoals hij die toen in zijn cultuur als huwelijk aantrof.

Voor die omkering zou ik een pleidooi willen houden. Dat betekent dus dat je de betekenis van het woord sacrament pas ontdekt wanneer je kijkt naar de feitelijke relatie van het huwelijk, en niet dat je de feitelijke relatie van het huwelijk toetst aan een theologisch notie van sacramentaliteit. Daar zijn hele goede argumenten voor te vinden. En dan ga ik terug op een traditie uit de Middeleeuwen die je onder andere aantreft bij Thomas van Aquino. Voor de Middeleeuwer die over sacramentaliteit van de werkelijkheid spreekt is er geen scheiding tussen de concrete werkelijkheid die hij/zij voor zich ziet en de betekenis die die werkelijkheid in zijn/haar ogen als gelovige heeft voor God. Voor de Middeleeuwer is er juist een eenheid. De hele werkelijkheid en alle facetten daarin zijn opgenomen in het voortkomen van de werkelijkheid uit God en het terugkeren van de werkelijkheid naar God. En daarom praatte de Middeleeuwer juist over sacramentaliteit. Hij/zij zegt: de hele werkelijkheid zoals ik ze objectief aantref wanneer ik om me heen kijk en wanneer ik met mijn Middeleeuwse ogen probeer te beschrijven wat er dan te zien valt, die hele werkelijkheid is zelf deel van dat mysterie van God.

Er is geen scheiding tussen. Wanneer je die lijn uit de Middeleeuwse traditie doortrekt naar het heden zou je dus moeten zeggen: onze feitelijke menselijke werkelijkheid van de relaties, in of buiten een huwelijk, zijn aanknopingspunt om te begrijpen wat er onder het sacrament van het huwelijk wordt bedoeld. En met Paulus en met Thomas kun je dan zeggen: een sacrament drukt uit dat je de werkelijkheid die je als mensen onder elkaar aantreft, probeert te verstaan en te beleven als mogelijke plaatsen en als mogelijke vormen van de voltrekking van je relatie tot God.

Reeds de Middeleeuwers wisten dat sacramenten sacramenten van het geloóf zijn. Daar bedoelden ze mee dat de feitelijke werkelijkheden die op zo'n moment gevierd of beleefd worden niet alleen de relatie tussen mensen of de relatie van de mens tot de werkelijkheid voltrekken (op dat punt zou men ook aanmerkelijk minder antropocentrisch moeten gaan denken), maar tevens in ene als het ware ook de relatie tot God voltrekken. Zo zou je ook nu over de menselijke relaties kunnen gaan denken. Dat betekent ook dat die geloofsrelatie, de relatie tussen de mensen en God, behept is met, verrijkt kan worden en verduisterd kan worden door alles wat er in die menselijke relatie aan helderheid en aan ambiguïteit, aan bevrijding en aan vervreemding aanwezig is. Je doet het sacramentsbegrip tekort wanneer je eerst de relatie tussen Christus en de kerk als een ongeschonden, zuivere, doorzichtige en heldere relatie voorstelt en vervolgens de wisselende, ambivalente, altijd maar weer gebrekkige vorm van menselijke relaties daaraan toetst. Dan creëer je ook een Godsbegrip, en daarmee ook een pastoraal, die weinig voeten heeft in de Schrift.

Tenslotte nog iets over dat begrip onontbindbaarheid. Als je in deze lijn denkt zou je moeten zeggen dat het huwelijk niet onontbindbaar is, maar dat een huwelijk en om het even welke andere menselijke relatie, onontbindbaar worden kan. In evangelisch perspectief kan een huwelijk onontbindbaar worden in de mate waarin de Godservaring en de ervaring van zuster- en broederschap doorslaggevend worden. In een relatie kunnen twee mensen, twee mannen, twee vrouwen, een man en een

vrouw, in de evangelisch zin broeders en zusters van elkaar worden. Dat hoeven ze niet op het moment dat ze die relatie aangaan, hun ja-woord uitspreken, al te zijn. En je kunt dan eigenlijk pas in de dood menselijkerwijs gesproken vaststellen, of beter misschien nog, belijden, dat zo'n huwelijk waarachtig onontbindbaar wás, en dat het dat in het licht van God zal blijven. Onontbindbaarheid versta ik als een eschatologische genade, die vanuit ervaringen ermee aan levenden verkondigd kan worden, maar die nooit wettelijk voorgeschreven kan worden. Hoewel ik weet dat het bijna onbegonnen zaak is het zo nog te zeggen, gezien het nieuwe pauselijke recht van 1983, toch zou de kerk er zeer goed aan doen zich af te vragen of de feitelijke rechtsvorm niet veel losser gemaakt moet worden dan nu het geval is van het sacramentaliteitsbegrip. Dat zou haar namelijk de ruimte geven om veel meer de onontbindbaarheid van het huwelijk als een eschatologisch mogelijkheid van het menselijke leven te belijden. Bovendien zou ze dan ook gemakkelijker dan ze nu doet door rechtsvormen in stand te houden die het huwelijk bij voorbaat onontbindbaar maken, haar eigen belijdenis van het Tweede Vaticaanse Concilie, dat ook de kerk zondig is en voortdurend hervorming behoeft, waarachtig kunnen uitspreken. Ik dank u wel.

Amsterdam, mei 1986

prof. dr. A.J.M. van den Hoogen